

Af Randers Tingbøger.

Ved Hugo Matthiessen.

1. En Tyvebande 1598.

I sidste Hæfte af nærværende Tidsskrift har Hr. Arkitekt F. Uldall i sin Afhandling om »Nørreporttaarn i Randers, Graven derved og de nærmest liggende Bygninger« i Forbigaaende (Side 211 f.) omtalt en Tyvebande 1598, idet han som Kilde anfører nogle Notitser, indførte i et Eksemplar af Stadfeldts Beskrivelse over Randers. Om denne Sag hedder det i Tingbogen under 24. Juli 1598 (p. 228 ff.):

Dom offr den mijsdeder Anders Pedersen præst.

Christin Lydicksen paa kong. Matt. wegne haffde ladet i rette føre en mijsdeder, som kaldis Anders Pedersen præst, som haffde werit vdi röchte ath haffue verit staldbroder meth Jens langknyff, och fremlagde hans bekiendelse, som hand sielffr goduilligen vdi Raadhusit for mange Erlige got folck bekiendt haffr.

Først ath hand ihielslo en potmagersuend ved krympellstrop uden for Lybck, och udi 2 Aar haffr hand omløbit udi Student kledning och sagt sig forbistrit ath haffue werit. Udi Bregning i Sielland haffr hand stillit en lagen, udi Aalborg stall hand iiij Mk. fra Johan strygers, och iiij β fra en quinde. Item nogen kieltringer meth deris quinder, som er Las Reent haar och Christen snur om, och Las Reent haars Søn, Mætte Draabys, barnfød i Draaby, och hindere

søster Marine Draabyes, Mætte Abis, och derhos følger dennom en anden quinde, som han icke vid naffn paa. Disse forn^e meth hannem slo en kremmer vdi lystrup ved Aars atten aaben saar, och tog fra hannem hans kram och XVij Par knyffue och xj Daler rede Pendinge, och de alle haffue sig forloffuit og forbunditt at skal findis thill dett brølup i Koudall nu paa Søndag først kommer, och der skulle de giffue hannem en skiorte for hand skulle thiie och døllie meth dennem, och fick hand iij Daler af samme Pendinge. Item paa Giessingholm thill begraffuelse der stall Christen snur om V thintalerken och skar alt lederit aff en Hermands Vogen. Sammeledis bekiende han, at per køen, som nu ligger i Slottens fencksil, og dends Kone Elen, som fencklit er i Liimhusit, och nogle saadanne Parti, nar de icke andledes kand komme til Næring, saa gjør de dennem en salffue aff seeb och veleskit kalch, och ehur som de smør dett paa sig, da eder dett sig ind i kiøddet och sidder altid tidigt och rinder som dett vor kræfft, dog det eder sig icke dybtt ind i Kiøddet, och siden gaar de om dermed och trygler guds almisse, och nar de vil haffue dett heelt igienn, saa kand de læge dett meth ræent Vand. Och effter saadanne hans mijsgerning var forn^e Christin lydichsen den dom och reth offuer hannem begierindis som lougen hannom thilfinder.

Tha effter saadanne Anders Pedersens mijsgerninger och egen bekiendelse, som hand idag for tingsdom haffr werit bestendig effter som forskreuit stander, haffr Hans Byriall den tid i fogedens Sted, Peder Lassen, Jens Kare, Borgemestere, Las Snur, Anders Bay, Mogens Skou, Pouell Nielsen och Pouell Andersen, Raadmend, tilfundet Anders Pedersen at straffis paa sin Hals och lifff effter lougenn. —

Denne Kriminalhistorie er ret interessant, ikke mindst fordi den kaster Streiflys ind over et Emne, som ellers kun glimtvis og sparsomt kendes, nemlig Livet blandt det overordentlig talrige Proletariat af Forbrydere, Landstrygere og Tiggere, som — med overhængende Fare for at løbe i Bøddelens Strikke — støvede Landet rundt paa Kryds og tværs, tryglende, rovende og rapsende, rottende sig sammen i Ban-

der og drivende deres Spil overalt, indtil Retfærdighedens Arm — som Tilfældet er her — endelig langt om længe naaede dem.

Denne dybt indgroede Samfundsbrøst, hvis kulturhistoriske Baggrund jeg i store Træk har skitseret i min Bog »Bøddel og Galgefugl«,¹⁾ var for en væsentlig Del affødt af det Snæversyn, hvormed hver enkelt Jurisdiktion — uden Tanke for Helheden — smaaligt nøjedes med at feje for sin egen Dør og kun brød sig om at værne sin egne Grænser og sin egen Pengepung. Thi den Forbryder, som forlængst var moden til Fængsel eller Galge, brændemærkede man kun og forviste ham under Dødsstraf fra Købstadens, Herredets eller Lenets Omraade, det øvrige Samfund maatte saa selv se at værne sig mod disse løsslupne Forbrydere, som det bedst kunde, og hele den rodløse, omstrippende Galgefuglesværn voksede derfor i uhyggelig Grad, indtil man endelig — ved Oprettelse af Tugt- og Tvangshuse og hyppigere Brug af Frihedsstraffe — mere rationelt tog Kampen op mod det overhaandtagende Onde.²⁾

Ovenstaaende Tingbogsudvalg giver et godt Indtryk af, hvor vidtstrakte Landstrygernes Farter var, og ret interessant er det at se, at Manien for at give Øgenavne eller selv at operere under et saadant blomstrede lige saa frodigt for 300 Aar siden som den Dag i Dag, hvor den er saa rigt udviklet i Forbryderverdenen, at moderne Politi- og Fængselsmyndigheder har set deres Fordel ved at føre særlige Registre over den Slags Navne. Anders Pedersen Præst, Jens Langkniv, Las rent Haar og Christen snur om udgør jo en udsøgt lille Buket.

Naar Tiderne var særlig sløje for disse farende Folk, slog de sig paa Tiggerhaandværket, men da Landet var oversvømmet af Tryglere og Stoddere og Konkurrencen følgelig

¹⁾ Kbh. 1910. Side 77—92 o. a. St.

²⁾ jfr. Dylund: Tatere og Natmandsfolk.

saare skarp, — endnu i det 18de Aarhundrede gik der ikke en Dag, skriver en fynsk Præst, uden at Gaarden gæstedes af 16 til 18 Tiggere¹⁾ —, maatte man finde paa noget ekstraordinært for at gøre Indtryk paa Godtfolks sløvede Medlidenhed.²⁾ Anders Pedersen Præst slog Mønt som fattig Student eller fægtede sig frem under Foregivende af at være »forbistret«, 3: sindssyg; thi ogsaa vanvittige rekrutterede i hine Tider Landevejenes Tiggersværme.³⁾

Endnu bedre var dog Paafundet med den Blanding af Sæbe og ulæsket Kalk, som gjorde Huden rindende som Kræftsaar, og nærmere Oplysning om dette Kneb faar man af et Forhør, som under 24. Juli 1598 er indført i Randers Tingbog,⁴⁾ og hvori ogsaa andre af Bandens Medlemmer figurerer.

Denne Dag bekendte nemlig et Kvindfolk ved Navn Sidsel Olufsdatter, barnefødt i Halland, at hun, da hun fjorten Dage ind i Fasten var undervejs til Byslet, kom i Færd med den Peder Køen, som nævnes fængslet paa Slottet, samt hans Kone, Ælle, der nu sad bag Laas og Slaa i Liimhuset. Og denne Ælle bad hende da tage sig i vare for Tyve, som var dér i Byen, hvorfor Sidsel sluttede sig til Parret og anden Dagen fulgte det til Skive. Der traf hun Jens Langkniv med Hustru, og han spurgte hende, om hun vilde følge ham og bære et Barn for ham, saa skulde han intet Ondt gøre hende, men klæde hende vel. »Af

¹⁾ Rasmussen Søkilde: Holstenshus og Nakkebølle (1875) 294.

²⁾ I Kalø Lensregnskaber 1639—49 nævnes en Udgift til Skarpretteren i Aarhus paa 6 Daler for at kagstryge en Kvinde ved Thorsager Birk, fordi hun havde lært sin Datter at falde ligesom de, — »der haver den onde Syge; og derved haver hun Trolddom brugt«. Severin Kjær: Præsten i Vejlbj, Søren Jensen Quist, hans Slægt og Samtid (1894) Side 21.

³⁾ se f. Eks. Zeitschrift für Schlesvig-Holstein-Lauenburgische Geschichte XXXI (1901) 126 f.

⁴⁾ bag i Tingbogen 1598.

stor Frygt, fordi hun befrygted, han skulde sla hinder«, sagde Sidsel Ja hertil, og saa drog hun af Byen med Peder Køens. Men da de vare komne udenfor Staden, satte Jens Langkniv og Kone efter dem, slog Peder Køen og Ælle og jog dem ud i et Kær, medens Sidsel »skreg og gav sig hart«. Da gik Jens Langknivs Kvinde hen til hende og skar hendes Kilterbaand sønder paa hendes Bag og afførte hende hendes gode Vadmelsklæder, Stykke for Stykke, og gav hende i Stedet »et Stykke gammel, forsleden Særk«. Og imens sad Jens Langkniv med Barnet, undsagde Ælle og sagde, at hun havde fulgt ham i seks Aar og avlet to eller tre Børn med ham.

Baade Peter Køen, Ælle og Sidsel stod til Vedermaals-ting og bekendte, at Ælle havde født Jens Langkniv et Barn for 4 Aar siden.

Ælle bekendte desuden, at naar de tager Sæbe og ulæsket Kalk og blander det sammen og stryger paa sig, da gaar Huden af, som var den brændt eller »kraftæden«, og saa havde hun gjort ved sine Arme, og Kunsten havde de lært af Anders Hørbyes Kvinde, der tilforn fulgte Peder Køen, og hun og hendes Mand havde baaret det paa sig. — Anders Pedersen Præst beskyldte hende for, at hun og Jens Langkniv tog hans Kappe, som var en ny Vadmelskappe, fra ham og slog ham fordærvet i Miøllerup By.

Om Bandens videre Skæbne tier Tingbogen ¹⁾).

2. Nørreport-Fængslet.

Af det ovenfør anførte fremgaar, at Peder Køens Kone sad fængslet i Liimhuset, et Fangerum i Nørreport, som

¹⁾ »Gifvet for 2 ny hyffuell, Mestermannen slo sønder, da hand rættit Anders Præst, 1¹/₂ M.« — hedder det 1597—98 i Kæmnerregnskabet (p. 155).

Uldall (a. St. 211 f.) kalder »Lumhuset« eller »Lumbhuset«. Overalt, hvor jeg har fundet Fængselet nævnt i Randers Tingbøger fra det 16de Aarhundrede, forekommer dog kun Betegnelsen: »Liimhuset«.¹)

At dette Rum fandtes i »Nørrebaand« eller Nørreport, vil blandt andet fremgaa af følgende Tingbogsuddrag, som fortjener at kendes, da de giver nye, hidtil upaaagtede Bidrag til Forstaaelsen af dette omstridte Bygningsværk.

Fængslet her hørte — som Tilfældet ogsaa var i adskillige andre Købstæder²) — ind under Mestermændens Vare-tægt, og han havde sin Bolig i Nørreportkomplekset.³) Naar der saaledes 1599 afholdes Forhør over Misdæderen Søren Ibsen Baadsmand »udi Skarprichterens hus«, er det i Nørreport, og Valget af Fængslet som Retslokale staar muligvis i Forbindelse med Anvendelse af Tortur eller i hvert Fald Trusel herom.⁴)

De to følgende Tingbogsuddrag, Syn foretagne i Anledning af en Kvindes Flugt fra Fængselet, viser, at »Taarnet« er det samme som »Liimhuset«, samt at Randers Bys Vide og Vedtægts Trusler om Indsættelse i »Thaarnit eller Nørrebaand« gælder ikke 2 forskellige, men en og samme Lokalitet.⁵)

I August 1592 toges der Syn over Fængselsdøren, som Anne Knudsdatter sad fængslet inde, og hun udbrød af. Og det viste sig: — at den Stabel, som har været slaet i Taarndøren, er inden paa Døren udboret med et Bor og

¹) Om Fængslet i »Nørrebaand« se ogsaa Stemann: Randers Porte og Broer i sidste Halvdel af 17de Aarh. (Saml. til jydsk Hist. og Top. 3. R. II. 510).

²) Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl. S. 34 ff.

³) I Odense boede Mestermændene i Vesterport. (Engelstoft: Odense Bys Historie. 2. Udg. 1880. S. 527).

⁴) Randers Tingb. 15. Jan. 1599.

⁵) jfr. Stemann a. St. 510.

afskaaren med et Jærn eller Kniv, udi sit Videlse trindt omkring samme Haspe ved et Kvarter bredt og udi Længelsen mere end et Kvarter bredt og baade Stabel og Stykker af Døren er slet borte, og er samme Dør i sig selv rundt 3 Finger bred.¹⁾

Atter i September toges der Syn over det Hus i Nørreport, som Mester Jens Skarprichter iboede: — at paa Stueloftet, som er over Liimhuset, der var et firkantet Hul saa stort, at een kunde stikke et Stobs tieck (Tykkelse?) der neder igennem Loftet og ned i Liimhuset, og at Mestermændens Kvinde sagde, at Bysvendene kunde staa i Liimhuset og række deres Arm derigennem op til deres Armhul, og den Tid Liimhusdøren blev ferdiget, som Anne Knudsdatter sønderborede, da blev og samme Hul ferdiget paa forn^e Loft neden til.²⁾

¹⁾ Tingbog 21. Aug. 1592 (p. 255). — I Kæmnerregnskab 1569 nævnes en Udgift til »stocken i Nørbandt.« (Saml. til jydsk Hist. og Top. 3 II. 510, 3 IV. 28). Kæmnerregnsk. 1597: »Givet Poul Nielsen for en stor trind laas til stocken i Limhuset, 1 Mark« (p. 149).

²⁾ Tingbog 4. Septb. 1592 (p. 271).